

Mgr Przemysław Kieźel
*Doktorant Instytutu Psychologii
Polskiej Akademii Nauk*

Ks. prof. UKSW, dr hab. Waldemar Woźniak
*Instytut Psychologii, Wydział Filozofii Chrześcijańskiej
Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie*

Możliwości dochodzenia do prawdy poprzez zastosowanie badań poligraficznych

The possibility of getting to the truth by using polygraph examinations

Abstrakt:

Badania poligraficzne są znane i stosowane przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych, ale także w innych krajach, w tym również w Polsce. Badania poligraficzne, które służą odkrywaniu tego, czy dana osoba mówi prawdę, czy nie, mogą wskazać w dużym stopniu na nieszczerłość danej osoby, albo też ukazać jej niewinność. Polskie Towarzystwo Badań Poligraficznych dba o wdrażanie wysokich standardów dotyczących tych badań. W badaniach poligraficznych istotne znaczenie mają podstawy teoretyczne odnoszące się np. do działania autonomicznego układu nerwowego, ale także wypracowane odpowiednie techniki badawcze oraz systemy oceny wyników badań. W Polsce obecnie badania te często są wykorzystywane w niektórych instytucjach, w związku z ubieganiem się o zatrudnienie, ale także ich stosowanie jest dopuszczone w procesie karnym. W Polsce obecnie padają postulaty, aby badania poligraficzne były stosowane również w oddziaływaniach terapeutycznych i resocjalizacyjnych.

Słowa kluczowe: prawda, nieszczerłość, autonomiczny układ nerwowy, psychofizjologiczne badania poligraficzne, zastosowanie badań poligraficznych w Polsce

Abstract:

Polygraph examinations are known and used mainly in the United States, but also in other countries, including Poland. Polygraph examinations serve to reveal the insincerity of a person but also his or her innocence. Polish Society for Polygraph Examinations takes care of enforcing high standards of polygraph testing. In polygraph examinations theoretical assumptions relating to, for example, autonomic nervous system, are very important but equally important are worked out appropriate testing techniques and also the system of assessing testing results. At present, in Poland these examinations are often used in some institutions in case of applying for a job and, moreover, they are allowed in criminal lawsuit. Currently in Poland there are demands to use polygraph examinations also in therapy and resocialization.

Key words: truth, insincerity, autonomic nervous system, psychophysiological polygraph examinations, using polygraph examinations in Poland

Wprowadzenie

Na dobro, prawdę i piękno, można patrzeć jako na trzy ponadczasowe, ogólne cele, a zarazem wartości konkretnego człowieka, jak i poszczególnych szeroko rozumianych społeczności. W niniejszym artykule podjęto problematykę prawdy. Zagadnienie to, może być przedmiotem refleksji filozoficznej, teologicznej, ale można też zadać nieco *techniczne* pytanie – jak rozpoznać, że ktoś przekazuje prawdę, albo jej nie przekazuje posługując się kłamstwem.

Nieszczerość (kłamstwo), w ujęciu psychologicznym, jest złożoną problematyką, co ukazuje np. wydana w języku polskim praca P. Ekmana (2006) pt. „Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie”.

Można mówić o nieinstrumentalnych lub instrumentalnych technikach rozpoznawania nieszczerości, a do tych drugich zaliczają się badania poligraficzne (w Polsce nazywane też badaniami wariograficznymi).

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie znaczenia badań poligraficznych w wykrywaniu prawdy, aczkolwiek będzie to jedynie częściowe ukazanie założeń odnoszących się do tych badań.

W 2017 roku została wydana książka autorstwa Jana Widackiego, zatytułowana – „*Historia badań poligraficznych*”. Praca ta, ukazuje historię tych badań w Stanach Zjednoczonych (gdzie są one obecnie często stosowane), ale także w innych krajach, w tym w Polsce. Profesor Paweł Horoszewski wprowadził nazwę „wariograf”, zamiast nazwy „poligraf”, ale nie sprecyzował dlaczego, być może z powodu wieloznaczności pojęciowej (Widacki, 2017). Dzisiaj jednak także w Polsce dąży się do używania nazwy „poligraf”, zgodnej z nazewnictwem amerykańskim.

Polskie Towarzystwo Badań Poligraficznych (PTBP) dba o wprowadzanie w Polsce wysokich standardów (w tym etycznych) dotyczących badań poligraficznych. Z polskich inicjatyw w zakresie tych badań, można przywołać powstanie (w 2015 roku) laboratorium zajmującego się tymi badaniami w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

1. Autonomiczny układ nerwowy jako podstawa w badaniach poligraficznych

W badaniach poligraficznych dokonuje się pomiarów reakcji fizjologicznych organizmu na bodźce. Tymi bodźcami najczęściej są zadawane pytania. Mogą nimi być również prezentowane zdjęcia osób, przedmiotów, miejsc czy zdarzeń lub też dźwięki.

Reakcjami fizjologicznymi zarządza autonomiczny układ nerwowy. Jest on częścią obwodowego, ruchowego układu nerwowego. Autonomiczny układ nerwowy wraz z układem hormonalnym pełni w organizmie bardzo ważną funkcję regulacji pracy narządów wewnętrznych. Realizuje ją poprzez reagowanie na bodźce płynące zarówno z zewnątrz, jak i z wnętrza organizmu. Oba te układy współdziałając ze sobą dążą do utrzymania równowagi parametrów fizjologicznych, czyli do utrzymania homeostazy czy raczej homeodynamiki jednostki. Poprzez regulację procesów wegetatywnych decydują o funkcjonowaniu całego organizmu. Z punktu widzenia badań poligraficznych najważniejsze jest to, że działanie autonomicznego układu nerwowego jest niezależne od naszej woli, ponieważ znajduje się poza kontrolą wyższych ośrodków mózgowych lub od nich zależy w sposób ograniczony i nie da się go w żaden sposób kontrolować. Przykładem działania autonomicznego układu nerwowego może być sterowanie wydzielaniem soku żołądkowego, ruchami perystaltycznymi jelit, rytmem serca, temperaturą ciała, poceniem się, parametrami, na które nie mamy żadnego wpływu siłą naszej woli, a przebiegają one w sposób zupełnie automatyczny (Kotwica, 2015, s. 17, 21-24).

Autonomiczny układ nerwowy dzieli się na układ współczulny nazywany układem sympatycznym oraz układ przywspółczulny nazywany układem parasympatycznym. Wszystkie narządy wewnętrzne organizmu są unerwione przez oba te układy, a ich działanie jest w stosunku do siebie przeciwne, antagonistyczne. Zadaniem układu współczulnego jest umożliwienie podjęcia przez organizm wysiłku fizycznego. Układ ten, odpowiada za rozszerzanie źrenic, zwężanie tętnic, rozszerzanie oskrzeli, przyspieszanie czynności serca, hamowanie procesów trawiennych, wzrost wydzielania glukozy przez wątrobę, pobudzanie procesów katabolicznych oraz zwiększanie koncentracji. Zadaniem układu przywspółczulnego jest dążenie do stanu relaksacji organizmu. Układ ten, odpowiada za zwężanie źrenic, rozszerzanie naczyń krwionośnych, zwężanie oskrzeli, zwalnianie czynności serca, pobudzanie procesów trawiennych, pobudzanie procesów anabolicznych. Oba te układy, działając przeciwstawnie, wzajemnie się uzupełniają dążąc do utrzymywania stosunkowo stałego stanu równowagi, do utrzymywania procesów życiowych organizmu na pewnym optymalnym poziomie, niezależnie od zmian środowiska wewnętrznego i zewnętrznego (Sokołowska-Pituchowa, 2011, s. 69-71; por. także: Całka, 2015, s. 64-65, 69-70). W sytuacjach stresowych działanie układu współczulnego przeważa nad działaniem układu przywspółczulnego.

W badaniu poligraficznym pytanie zadane badanemu podczas testu lub wyświetlone zdjęcie osoby, przedmiotu, miejsca lub zdarzenia czy prezentowany dźwięk, wywołuje większą lub mniejszą reakcję emocjonalną (zwykle stresową), która jest bodźcem dla organizmu powodującym znaczne odchylenie od stanu

optymalnego, czyli zaburza homeostazę. Odpowiedzią organizmu na bodziec (pytanie, obraz, dźwięk) jest reakcja fizjologiczna wywołana, za pośrednictwem podwzgórza, najczęściej przez układ współczulny autonomicznego układu nerwowego, a więc niezależna od woli badanego. Jeśli osoba badana podejmie jakąkolwiek świadomą próbę wprowadzenia kogoś w błąd, wywoła to niemożliwe do opanowania zmiany w reakcjach fizjologicznych (Gołaszewski, *Charakterystyka metod badawczych ...*, s. 1).

Poligraf pozwala zmierzyć taką fizjologiczną odpowiedź organizmu na zadane pytanie lub inny bodziec i przedstawić w postaci wykresów zmiany w cyklu oddechowym, zmiany ciśnienia krwi i tętna, zmiany w przewodności lub oporności elektrycznej skóry, zmiany w objętości krwi w krążeniu peryferyjnym dłoni, a także wszelkie zakłócenia spowodowane poruszaniem się w czasie badania, rejestrowane przez czujniki ruchu. Takie zmiany reakcji fizjologicznych oceniane są przez poligrafera, za pomocą wystandaryzowanych procedur. Zmianom reakcji fizjologicznych na pytania zadawane podczas testu przypisuje się odpowiednie wartości liczbowe według określonych kryteriów, a wyniki porównuje się do odpowiednich norm i progów statystycznych, aby móc stwierdzić czy osoba badana reagowała na pytania tak jak zwykle reagują osoby odpowiadające szczerze, czy tak jak zwykle reagują osoby odpowiadające nieszczerze (tamże, s. 1).

2. Inne czynniki ważne dla badań poligraficznych

W badaniach poligraficznych należy wziąć pod uwagę wiele czynników, które mają duże znaczenie w procesie przeprowadzania testów i mogą wpływać na ostateczne wyniki. Czynniki te, ze względu na ich szczególną rolę, zostały uwzględnione w precyzowaniu standardów badań poligraficznych. Mogą to być czynniki natury technicznej albo np. biologicznej związane z osobą badaną, miejscem i czasem przeprowadzania badań, sprzętem wykorzystywanym w badaniu, technikami badawczymi czy metodami oceniania poligramów (Gołaszewski, Widacki, 2014, s. 155).

Osoba poddawana badaniu przede wszystkim musi być w dobrej kondycji fizycznej i psychicznej. Nie zaleca się wykonywania badań, jeżeli osoba jest przemęczona, ma deficyty snu, prezentuje objawy upojenia alkoholowego, wyczerpania fizycznego i psychicznego. Podobnie jest w sytuacji, gdy osoba cierpi na stany psychozy i brak kontaktu z rzeczywistością lub ma aktywne i nieleczone stany psychotyczne albo poważne opóźnienie umysłowe lub jeżeli jej rozwój umysłowy jest na poziomie poniżej 12 roku życia lub poziom jej IQ jest niższy niż 55. Wszelkie zaburzenia określane, jako „ciężkie” lub „z cechami psychotycznymi”, ostry ból,

cierpienie, zauważalne upośledzenie czynności poznawczych z powodu leków lub środków odurzających, wykluczają osobę z możliwości poddania jej badaniu poligraficznemu (tamże, s. 168-169).

Nie powinno się również badać osób, które zgłaszają ekspertowi, że z jakiegoś powodu są przemęczone i takich, które cierpią aktualnie na dolegliwości górnych dróg oddechowych, takich jak np. przeziębienie, kaszel, duszność itp. (*Standard for Polygraphic Examinations in Criminal Cases ...*, 2007, s. 67).

Różne stany chorobowe, które zaburzają pracę układu oddechowego, pracę serca i układu krążenia, zażywane leki, mogą znacząco wpływać na zapisy przebiegów reakcji fizjologicznych organizmu rejestrowanych przez poligraf. W związku z tym ekspert musi przeprowadzić wnikliwy wywiad przed badaniem, aby uzyskać informacje dotyczące stanu zdrowia i zażywanych leków. Brak wiedzy na ten temat może doprowadzić do błędnej oceny zapisów poligrafu, a w konsekwencji do wydania niewłaściwej opinii z badania.

Warto w tym miejscu wspomnieć o sytuacji, w której może dojść do czynnościowego zablokowania reakcji (szczególnie elektroskórnych) u badanego, przy braku jakichkolwiek zmian patologicznych. Osoby, u których stwierdza się brak reakcji elektroskórnych na bodźce (ang. *non responders*), pozornie nie nadają się do badania. Może być jednak tak, że ów brak odpowiedzi na bodźce w kanale elektodermalnym spowodowany jest czynnościowym zablokowaniem reakcji. Rozwiązaniem sytuacji może być podjęcie próby przerwania takiej blokady bodźcem o wyjątkowym znaczeniu psychologicznym dla badanego, jeżeli taki bodziec istnieje. Jednak zidentyfikowanie takiego bodźca może być niezwykle trudne i czasochłonne, a efekt nie zawsze pewny, dlatego eksperci zazwyczaj nie podejmują prób tego rodzaju (Geras, 1996, s. 242-243).

Ponadto, należy także zdecydowanie odmawiać badania tych osób, wobec których na krótko przed badaniem stosowano środki przymusu bezpośredniego w postaci siły fizycznej (*Standard for Polygraphic Examinations in Criminal Cases ...*, 2007, s. 67).

Bardzo ważnym czynnikiem w przeprowadzaniu badań poligraficznych są warunki, w jakich prowadzi się testy. Powinny one być wolne od zakłóceń. Miejsce, w którym odbywa się badanie nie może być narażone na hałas, w badaniu nie mogą przeszkadzać żadne bodźce wizualne i nie mogą w nim uczestniczyć żadne osoby trzecie, nawet członkowie rodziny (American Polygraph Association, *Model policy for law ...*, s. 6).

Jedynym wyjątkiem gdy w pomieszczeniu może przebywać dodatkowa osoba jest sytuacja, kiedy potrzebny jest tłumacz. Inne osoby, które upoważnione są do „wedługładu” w badanie, mogą jedynie obserwować jego przebieg na monitorze w

innym pokoju, przez lustro weneckie lub obejrzyć nagranie badania zarejestrowanego wcześniej. Po rozpoczęciu wywiadu przedtestowego wszelki kontakt i interakcja badanego z innymi osobami niż egzaminator nie powinna mieć miejsca (American Polygraph Association, 2012, s. 2).

Badanie powinno być przeprowadzane w specjalnie przygotowanym pomieszczeniu, przewietrzonym, o temperaturze optymalnej do pracy biurowej czyli od 20 do 26°C. Nie powinno się przeprowadzać badania w pomieszczeniu, w którym badany był przesłuchiwany lub uczestniczył w innych czynnościach procesowych, takich jak okazanie, pobieranie odcisków itp. (Gołaszewski, Widacki, 2014, s. 171-173).

Innym ważnym czynnikiem jest dobór testów i pytań testowych wykorzystywanych w trakcie badania poligraficznego. Pytania muszą być odpowiednie do zdolności intelektualnych osoby badanej. Osoby, które posiadają niski poziom inteligencji mogą nie zrozumieć specyfiki czy treści pytań. W takiej sytuacji, nie będzie możliwe uzyskanie miarodajnych wyników (tamże, s. 170-171).

Ze względu na to, że badanie jest procesem skomplikowanym i wyczerpującym, nie powinno trwać dłużej niż 6 godzin. Ma to związek z kondycją badanego i jego zdolnością do reagowania na bodźce. Doświadczeni poligrafery uważają, że optymalny czas badania to od 2 do 4 godzin, ale wszystko ostatecznie zależy od indywidualnych predyspozycji osoby badanej. Ważna jest również pora, w jakiej przeprowadza się badanie. Najlepiej, kiedy są to godziny przedpołudniowe, a nie powinno prowadzić się badań w porze nocnej, chyba że badany prowadzi nocny tryb życia i zdecydowanie lepiej funkcjonuje w nocy niż w dzień (tamże, s. 173).

Jeszcze jednym ważnym czynnikiem jest ilość badań w ciągu dnia przeprowadzonych przez jednego eksperta. Biorąc pod uwagę kondycję egzaminatora i to, że jego zmęczenie może mieć wpływ na jakość przeprowadzanego badania i jego wynik, w badaniach dowodowych ekspert może wykonać maksymalnie 3 badania dziennie. W innych przypadkach dopuszczalne jest wykonanie maksymalnie do 5 badań w ciągu dnia (tamże, s. 173).

3. Procedura badań poligraficznych i techniki stosowane w badaniach poligraficznych

Badanie poligraficzne oparte jest na ściśle określonej procedurze. Każdy ekspert, który wykonuje badanie poligraficzne zobowiązany jest do przestrzegania procedury w taki sposób, aby proces ten był przeprowadzony prawidłowo i profesjonalnie. Zasady te zostały określone na podstawie wielu lat badań naukowych i doświadczeń zbieranych w różnych krajach. Są one ogólnodostępne,

jako standardy profesjonalnych i normalizacyjnych organizacji o zasięgu międzynarodowym, takich jak American Polygraph Association czy American National Standard Institute (ASTM International), a także organizacji krajowych, jak np. Polskie Towarzystwo Badań Poligraficznych. Procedury te są również opisane w polskojęzycznych publikacjach naukowych, a dodatkowo istnieją jeszcze wewnętrzne zarządzenia i instrukcje w ramach różnych instytucji państwowych, w których przeprowadza się badania poligraficzne (Gołaszewski, 2016, s. 4-5).

Zbiór takich instrukcji wytycza ścieżkę postępowania egzaminatora w wykonywaniu badań poligraficznych. Na początku ekspert powinien zadbać o to, aby osoba badana została poinformowana o zamiarze przeprowadzenia badania, co najmniej 24 godziny przed badaniem. Ekspert powinien również poinstruować osobę badaną, że na badanie należy zgłosić się wypoczętym, po posiłku, z wodą do picia i na dobę przed planowanym badaniem nie spożywać alkoholu oraz jakichkolwiek leków – z wyjątkiem na stałe przepisanych przez lekarza (PTBP, *Kodeks etyki zawodowej ...*, s. 2).

Kiedy osoba zgłosi się na badanie, rozpoczyna się tak zwana faza przedtestowa. Należy wtedy zweryfikować tożsamość badanego, zapoznać go z celem badania, planowanym przebiegiem badania oraz poinformować o tym, że cały proces będzie rejestrowany audiowizualnie. Należy również zaznaczyć, że na każdym etapie badania poligraficznego badany może zrezygnować z dalszego udziału w badaniu. Badanie można przeprowadzić tylko wtedy, jeżeli osoba po zapoznaniu się z powyższymi informacjami wyrazi na nie zgodę (tamże, s. 2).

W fazie przedtestowej należy również zweryfikować stan fizyczny i psychiczny badanego, zapoznać go z procesami fizjologicznymi, jakie zachodzą w organizmie podczas badania, omówić wszystkie kwestie weryfikowane podczas testów i pozwolić badanemu na zaprezentowanie swojego stanowiska. Należy również przedstawić i omówić pytania, które mają być wykorzystane podczas testów. Pytania te muszą być formułowane zgodnie ze stosowanymi regułami, a ekspert powinien upewnić się, że badany rozumie procedurę badania, istotę pytań i konieczność współpracy z badającym (Gołaszewski, Widacki, 2014, s. 156).

Zasadniczą część badania należy rozpocząć od zwięzłego omówienia działania poszczególnych czujników poligrafu i przeprowadzenia testu demonstracyjnego, aby badany mógł przekonać się, jak działa urządzenie i jak będą wyglądały testy właściwe. Techniki i formaty testowe stosowane w głównej części badania muszą być zgodne z obowiązującymi standardami praktyki. Wybór konkretnej techniki zależy od preferowanej szkoły i instrukcji autorów danej techniki. Według obowiązujących standardów ekspert powinien przeprowadzić taką ilość testów zasadniczych, aby zebrać wystarczającą liczbę wykresów do

prawkłowej oceny. Rekomenduje się, aby rejestrować rutynowo 3 wykresy i w zależności od potrzeb – zwiększać ich liczbę do 5 (tamże, s. 157).

Po zakończeniu rejestrowania danych testowych należy przeprowadzić końcową rozmowę z badanym (faza potestowa). W trakcie takiej rozmowy (jak również po każdej serii pytań w zasadniczej części badania) ekspert ma obowiązek stworzyć takie warunki, aby badany miał możliwość swobodnego wypowiedzenia swojej opinii na temat kwestii poruszanych w trakcie testów czy też odczuć, jakie towarzyszyły mu w trakcie badania. Poligraferowi nie wolno ujawniać rezultatów badania, zanim nie zostanie przeprowadzona pełna analiza danych testowych. Do takiej analizy badający powinien zastosować odpowiednią dla danej techniki metodę ewaluacji poligramów. Po przeprowadzeniu pełnego opracowania danych testowych, ekspert powinien sporządzić opinię z badania poligraficznego, w której zaprezentuje szczegółową analizę przebiegu badania i wyniki testów wraz z uzasadnieniem (Gołaszewski, Widacki, 2014, s. 157; por. PTBP, *Kodeks etyki zawodowej ...*, s. 2).

Na przestrzeni lat powstało wiele testów przeznaczonych do wykorzystania w badaniach poligraficznych. W praktyce do użytku dopuszczone są tylko takie, których skuteczność została potwierdzona w badaniach naukowych.

Do przeprowadzenia badań w sprawach dowodowych mogą być użyte tylko takie techniki, których dokładność (trafność testu) wynosi, co najmniej 90%, a procent wyników nierozstrzygniętych nie może być większy niż 20. W badaniach konfrontacyjnych można zastosować techniki, których dokładność wynosi co najmniej 86%, przy maksymalnej wartości 20% wyników nierozstrzygniętych. Do badań wykrywczych można zastosować testy o dokładności co najmniej 80% przy maksymalnej wartości 20% wyników nierozstrzygniętych (Gołaszewski, 2013b, s. 57-58).

American Polygraph Association dopuszcza 17 rodzajów testów z wyżej wymienionych kategorii (The Committee on Validated Techniques, 2011, s. 202). Zestaw technik dopuszczonych do użytku jest otwarty. To znaczy, że może on zostać powiększony o nowe techniki pod warunkiem, że spełnią one naukowe kryteria walidacji oraz naukowo potwierdzone kryteria dotyczące minimalnych poziomów dokładności i maksymalnych poziomów wyników nierozstrzygniętych. Wszystkie inne techniki mogą być wykorzystywane pomocniczo pod warunkiem, że nie będą główną podstawą do wydania opinii na temat prawdomówności badanego (Gołaszewski, 2013a, s. 25).

Jednym z najbardziej popularnych obecnie i zarazem najbardziej wszechstronnych formatów testowych wykorzystywanych przez poligraferów na świecie jest test pytań porównawczych *Utah Zone Comparison Technique* (Utah ZCT).

Dokładność tego testu sięga ogółem 93% przy 10,7% wyników nierozstrzygniętych (The Committee on Validated Techniques, 2011, s. 202).

Test porównania stref Uniwersytetu w stanie Utah jest testem jednowątkowym. Oznacza to, że w badaniu z wykorzystaniem tego formatu, możemy użyć pytań dotyczących tylko jednego konkretnego zdarzenia, w odróżnieniu od testów wielowątkowych. Test Utah ZCT może też występować w formie testu wieloaspektowego. Wtedy, podczas badania, poligrafer może zadawać pytania dotyczące różnych aspektów tylko jednego, konkretnego zdarzenia. W takim teście reakcje fizjologiczne organizmu badanego na pytania związane z przedmiotem badania porównuje się z reakcjami na poprzedzające pytania kontrolne. W zależności od potrzeb przeprowadza się 3 lub 5 serii takich pytań. Pytania kontrolne w tym teście mogą występować w dwóch formach – jako pytania z prawdopodobnym kłamstwem (ang. *PLC – probable lie comparison*) oraz jako pytania z nakierowanym kłamstwem (ang. *DLC – directed lie comparison*), dlatego też test Utah ZCT występuje w dwóch odmianach Utah ZCT-PLT (ang. *Utah Zone Comparison Technique – Probable Lie Test*) oraz Utah ZCT-DLT (ang. *Utah Zone Comparison Technique – Directed Lie Test*) (Gołaszewski, 2013b, s. 49).

Innym popularnym testem stosowanym pomocniczo w badaniach poligraficznych jest test szczytowego napięcia (ang. *POT – peak of tension*). Jest to format z grupy testów rozpoznania i występuje w dwóch odmianach, jako test ze znanym rozwiązaniem POT-A lub jako test poszukujący rozwiązania POT-B. W testach POT, tak jak i w innych formatach, nie wprowadza się pytań z zaskoczenia. Wszystkie pytania powinny być omówione z badanym przed rozpoczęciem testu. Dla wzmocnienia oddziaływania bodźców (pytań) można dodatkowo posłużyć się przedmiotami, zdjęciami, związanymi z przedmiotem badania, które układa się przed badanym. Test składa się z minimum 3 sekwencji pytań. W pierwszych dwóch jest zachowana taka sama kolejność, w jakiej pytania były omawiane przed testem, w trzeciej serii kolejność jest odwrotna, o czym należy poinformować badanego. Jeżeli pierwsze trzy serie pytań nie przyniosą jednoznacznego rozstrzygnięcia, można przeprowadzić czwartą, w której jest dozwolona mieszana kolejność pytań. POT-A ze znanym rozwiązaniem składa się z pytań, które zawierają prawdziwe informacje o zaistniałym zdarzeniu (tzw. klucze prawdziwe) i informacje fałszywe (klucze fałszywe). Test pomaga stwierdzić czy badany rozpoznaje klucz prawdziwy, prawdziwą informację o zdarzeniu, mimo że w rozmowie zaprzecza, że nic nie wie na ten temat. W jednej sekwencji takiego testu może znajdować się od sześciu do dziewięciu pytań z kluczami prawdziwymi i fałszywymi. POT-B jest używany wtedy, kiedy nie wiadomo, jakie jest rozwiązanie. W serii pytań umieszcza się kilka prawdopodobnych odpowiedzi, a reszta to opcje, które z całą pewnością można

wykluczyć, ale badanemu wydaje się, że są równie prawdopodobne. Taki test może zawierać maksymalnie 10 pytań w sekwencji, które są w miarę możliwości wyczerpujące i wzajemnie się wykluczają. Na końcu testu umieszcza się pytanie ogólne, obejmujące wszystkie pozostałe opcje, na wypadek gdyby właściwa odpowiedź nie znajdowała się wśród zaprezentowanych pytań (tamże, s. 48-49).

Innym popularnym testem wykorzystywanym do badań przed zatrudnieniem (przesiewowych), głównie w procesie rekrutacji kandydatów do instytucji państwowych i służb specjalnych, jest test z rodziny testów pytań porównawczych DLST (ang. *Directed Lie Screening Test*). Jest to test wielowątkowy z ukierunkowanym kłamstwem, a wywodzi się on z testu na szpiegostwo i sabotaż Departamentu Obrony USA. Maksymalna dokładność testu DLST wynosi 85,8% przy 9% wyników nierozstrzygniętych (The Committee on Validated Techniques, 2011, s. 202). W tym teście przeprowadza się tylko jedną serię pytań. W sytuacji, gdy pojawią się zakłócenia lub nie można wydać jednoznacznej opinii wydłuża się serię o kolejne pytania lub przeprowadza się skróconą serię dodatkową. Oceny dokonuje się porównując reakcje fizjologiczne organizmu badanego na pytania związane z przedmiotem badania do otaczających pytań kontrolnych (Gołaszewski, 2013b, s. 51).

4. Praktyczne zastosowanie badań poligraficznych w Polsce

Obowiązujące w Polsce prawo dopuszcza stosowanie badań poligraficznych w kilku różnych obszarach. Należy jednak wziąć pod uwagę fakt, że zarówno w aktach prawnych, jak i polskiej literaturze przedmiotu badania poligraficzne występują pod różnymi nazwami. Oprócz nazwy „badania poligraficzne” możemy również spotkać nazwy takie jak: „badania psychofizjologiczne”, „badania wariograficzne” oraz „stosowanie środków technicznych mających na celu kontrolę nieświadomych reakcji organizmu” (Widacki, 2014, s. 81).

W polskim procesie karnym dopuszczone jest stosowanie badań poligraficznych na każdym etapie postępowania sądowego, zarówno wobec podejrzanego, oskarżonego, jak również wobec świadka. Opinia biegłego z badania poligraficznego może posłużyć w swobodnej ocenie Sądu zarówno jako dowód odciążający, jak i obciążający. Badanie poligraficzne może również być wykorzystane do ograniczenia kręgu osób podejrzanych lub selekcji materiału dowodowego. W tym przypadku badanym może zostać osoba o nawet nieustalonym jeszcze statusie procesowym, kiedy to poddanie jej badaniu poligraficznemu uzasadniają okoliczności zdarzenia. Podstawą tych działań jest art. 192a § 2 oraz art. 199a *Kodeksu Postępowania Karnego*, a także postanowienie Sądu Najwyższego (I KZP 25/14) z dnia 29 stycznia 2015 r., które stanowczo rozwiewa wszelkie wątpliwości i reguluje

kwestie związane z dowodowym wykorzystaniem badań poligraficznych. Mimo że możliwości wykorzystania badań poligraficznych w postępowaniu karnym jest wiele, to w praktyce ilość badań zlecanych przez polskie sądy w ciągu roku jest śladowa (Gołaszewski, 2016, s. 1-2).

Badania poligraficzne mogą być wykorzystywane nie tylko w procesie karnym. Współcześnie znacznie więcej przeprowadza się ich w procedurach przed zatrudnieniem i kontrolnych, realizowanych w służbach mundurowych i agencjach rządowych oraz w ramach czynności operacyjno-rozpoznawczych wykonywanych przez te służby. W Polsce badania poligraficzne wykonuje się wobec kandydatów do pracy lub służby oraz wobec funkcjonariuszy i pracowników służb specjalnych, czyli Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego (ABW), Agencji Wywiadu (AW), Służby Wywiadu Wojskowego (SWW), Służby Kontrwywiadu Wojskowego (SKW), Centralnego Biura Antykorupcyjnego (CBA), Służby Ochrony Państwa (SOP) oraz Policji, Straży Granicznej RP, Żandarmerii Wojskowej i Krajowej Administracji Skarbowej – KAS (Szuba-Boroń, Widacki, 2016, s. 5; por. także: Gołaszewski, 2016, s. 2). Cele i zakres wykorzystania badań poligraficznych w wyżej wymienionych instytucjach określają przede wszystkim następujące akty prawne:

- Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu,
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 29 listopada 2002 r. w sprawie wzoru kwestionariusza osobowego oraz szczegółowych zasad i trybu przeprowadzania postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego z późn. zm.,
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym,
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego,
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 26 lipca 2006 r. w sprawie postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Służbie Kontrwywiadu Wojskowego z późn. zm.,
- Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 2 listopada 2017 r. w sprawie postępowania kwalifikacyjnego wobec kandydatów do służby w Służbie Wywiadu Wojskowego,
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej,
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji,
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 marca 2007 r. w sprawie trybu i warunków ustalania zdolności fizycznej i

- psychicznej policjantów do służby na określonych stanowiskach lub w określonych komórkach organizacyjnych jednostek Policji z późn. zm.,
- Ustawa o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych z dnia 24 sierpnia 2001 r.,
 - Ustawa z dnia 16 listopada 2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej,
 - Wewnętrzne procedury i instrukcje wydawane w ramach działalności odpowiednich komórek wymienionych instytucji.

Pod szczególnymi warunkami dopuszcza się również przeprowadzenie badania poligraficznego wobec prokuratorów, kiedy istnieje podejrzenie o popełnieniu przewinienia dyscyplinarnego zawierającego znamiona przestępstwa ujawnienia informacji niejawnych o klauzuli tajności „tajne” lub „ściśle tajne” z postępowania karnego. Badanie to może być wykonane na zlecenie rzecznika dyscyplinarnego za zgodą Prokuratora Generalnego (art. 154 § 5 i 6 ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze).

Teoretycznie istnieją również szanse na prowadzenie badań poligraficznych w cywilnych postępowaniach sądowych, ale jak dotąd taka sytuacja nie miała jeszcze miejsca (Widacki, 2014, s. 88).

W myśl zasady praworządności, w sektorze publicznym badaniom poligraficznym mogą być poddani tylko tacy pracownicy lub funkcjonariusze, co do których ustawy określają możliwość czy konieczność poddania ich takim badaniom. W odniesieniu do podmiotów prywatnych i osób fizycznych, zasada praworządności mówi, że mogą one czynić wszystko, czego prawo im nie zakazuje. W polskim prawie pracy nie ma zakazu stosowania badań poligraficznych wobec pracowników lub kandydatów do pracy sektora prywatnego. W związku z tym, tutaj również istnieje możliwość prowadzenia badań poligraficznych. Badania takie mogą mieć zastosowanie m.in. wobec pracowników, którzy mają dostęp do informacji związanych z tajemnicą bankową, ochroną danych osobowych, tajemnicą przedsiębiorstwa, dostęp do mienia o znacznej wartości, jak np. konwojenci, dostęp do systemów bezpieczeństwa, jak w przypadku pracowników lotnisk, informatyków sądowych czy dostęp do broni palnej, a także wobec kandydatów na te stanowiska (tamże, s. 97-98).

Zakończenie

Psychofizjologiczne badania poligraficzne mają swoje podstawy teoretyczne, odnoszące się między innymi do działania autonomicznego układu nerwowego. Badania te posiadają własną procedurę i wypracowane, specyficzne techniki badawcze. W Polsce badania poligraficzne wykorzystywane są w niektórych

instytucjach, w związku ze staraniem się o zatrudnienie. W Polsce badania te mogą być stosowane także w procesie karnym.

Badania poligraficzne można również wykorzystać w oddziaływaniu terapeutycznym, do monitorowania osób skazanych za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i warunkowo zwolnionych. W ten sposób, można sprawdzać, jak takie osoby funkcjonują na wolności, czy nie zagrażają bezpieczeństwu innych, czy nie popełniają kolejnych przestępstw lub czy nie łamią zasad zwolnienia warunkowego (Gołaszewski, Markowicz, Jastrzębska, 2018, s. 157; por. także: Leszczyńska, Szajna, 2017).

Warto zwrócić uwagę także na możliwość i potrzebę zastosowania badań poligraficznych w Polsce, w procesie resocjalizacji wychowanków zakładów poprawczych. Badania takie można przeprowadzić po okresie próby, za który uważać można czas spędzony na przepustce z zakładu poprawczego. U wychowanków zakładów poprawczych zaobserwować można tendencje do ukrywania zaistniałych zachowań nieprzystosowawczych w czasie przepustki. Badania poligraficzne mogą odnosić się przykładowo do możliwości przyjmowania narkotyków w czasie przepustki, a wyniki tych badań odpowiednio omówione z wychowankiem, mogą stać się impulsem do podjęcia terapii, co w przyszłości może usprawnić readaptację społeczną, przebiegającą już w warunkach wolnościowych.

Bibliografia:

- American Polygraph Association, *Model policy for law enforcement/public-service pre-employment polygraph screening examinations*, [online] <https://apoa.memberclicks.net/assets/docs/records and data model policy.pdf> [dostęp: 05.09.2018].
- American Polygraph Association. (2012). *Model Policy for Release and Management of Polygraph Reports and Polygraph Data*, [online] <https://apoa.memberclicks.net/assets/docs/le screening model.pdf> [dostęp: 05.09.2018].
- Całka, J. (2015). Układ nerwowy, (w:) T. Krzymowski, J. Przała (red.), *Fizjologia zwierząt. Podręcznik dla studentów wydziałów medycyny weterynaryjnej, wydziałów biologii i hodowli zwierząt akademii rolniczych i uniwersytetów: praca zbiorowa* (s. 25-75). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Ekman, P. (2006). *Kłamstwo i jego wykrywanie w biznesie, polityce i małżeństwie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Geras, G. (1996). *Psychologiczno-medyczna diagnostyka elektroskórna*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Gołaszewski, M. *Charakterystyka metod badawczych*. Niepublikowane opracowanie własne autora.

- Gołaszewski, M. (2013a). Podstawy badań poligraficznych, (w:) M. Gołaszewski (red.), *Współczesne standardy badań poligraficznych* (s. 9-44). Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego – Centralny Ośrodek Szkolenia w Emowie im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota” .
- Gołaszewski, M. (2013b). Standardy i procedury, (w:) M. Gołaszewski (red.), *Współczesne standardy badań poligraficznych* (s. 45-74). Warszawa: Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego – Centralny Ośrodek Szkolenia w Emowie im. gen. dyw. Stefana Roweckiego „Grota” .
- Gołaszewski, M. (2016). *Przestuchanie biegłego z zakresu badań poligraficznych (wariograficznych) w postępowaniu jurysdykcyjnym – tryb, najczęściej zadawane pytania i prawidłowe odpowiedzi*. Kraków: Polskie Towarzystwo Badań Poligraficznych.
- Gołaszewski, M., Markowicz, P., Jastrzębska, J. (2018). Postrzeganie badań poligraficznych w Polsce oraz ich użyteczność w służbach i innych obszarach działalności. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego*, 10, s. 151-167.
- Gołaszewski, M., Widacki, M. (2014). Aktualny standard badań poligraficznych a praktyka polska, (w:) J. Widacki (red.), *Badania poligraficzne w Polsce* (s. 151-217). Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.
- Kotwica, G. (2015). Wstęp do fizjologii, (w:) T. Krzymowski, J. Przała (red.), *Fizjologia zwierząt. Podręcznik dla studentów wydziałów medycyny weterynaryjnej, wydziałów biologii i hodowli zwierząt akademii rolniczych i uniwersytetów: praca zbiorowa* (s. 17-24). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne.
- Leszczyńska, A., Szajna, A. P. (2017). Psychofizjologiczne badania poligraficzne (wariograficzne) w leczeniu i nadzorze osób popełniających przestępstwa seksualne w Wielkiej Brytanii. *Probacja*, 3, s. 5-18.
- PTBP. *Kodeks etyki zawodowej wraz z podstawowymi zasadami dobrej praktyki Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych – projekt nr 4* (wewnętrzne materiały Polskiego Towarzystwa Badań Poligraficznych).
- Sokołowska-Pituchowa, J. (red.). (2011). *Anatomia człowieka. Podręcznik dla studentów medycyny*. Warszawa: Wydawnictwo Lekarskie PZWL.
- Standard for Polygraphic Examinations in Criminal Cases – passed at the Special Convention of the Polish Polygraph Association held on 6 January 2004 in Warsaw. (2007). *European Polygraph*, 1, s. 65-77.
- Szuba-Boroń, A., Widacki, J. (2016). Badania poligraficzne w procesie karnym w świetle postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 29 stycznia 2015 r., sygn. I KZP 25/14. *Prokuratura i Prawo*, 2, s. 5-16.

The Committee on Validated Techniques. (2011). Report Prepared For The American Polygraph Association Board of Directors Nate Gordon, President (2010-2011). *Polygraph*, 40, s. 193-305.

Widacki, J. (2014). Obecny stan prawny oraz praktyka wykorzystania poligrafu w Polsce, (w:) J. Widacki (red.), *Badania poligraficzne w Polsce* (s. 81-100). Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne – Oficyna Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.

Widacki, J. (2017). *Historia badań poligraficznych*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego.